

ANOTÁCIE

KOWALSKÁ, Eva: OSVIETENSKÉ ŠKOLSTVO (1771 – 1815). NÁSTROJ VZDELANIA A DISCIPLINIZÁCIE. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014. 195 s.

Školské reformy Márie Terézie a Jozefa II. možno hodnotiť ako efektívny prostriedok pri premene habsburskej monarchie na moderný občiansky štát. V súvislosti s ich realizáciou sa otvárali početné otázky občianskych práv všetkých obyvateľov, teda aj poddaných, či dokonca otázka federalizácie Uhorska na etnickom princípe, čo okrem iného viedlo aj k zaktivizovaniu národnoobrodzovacích procesov jednotlivých jazykových spoločenstiev v rámci monarchie.

Dlhodobý výskum historičky Evy Kowalskej, výsledky ktorého sú zhrnuté v knihe *Osvietenské školstvo (1771 – 1815). Nástroj vzdelania a disciplinizácie*, potvrdzuje, že transformácia školstva v rámci habsburskej monarchie, ktorá kulminovala v posledných deceniách 18. storočia, nebola len plánom „zhora“, ale zásadne ovplyvnila aj život najširších spoločenských vrstiev. Obraz reformného procesu v školstve tak autorka sprostredkúva v čo najširšom kontexte spoločenských zmien, aj v kontexte iniciatív slovenského národného hnutia.

Ako svoj hlavný cieľ si stanovila priblížiť základné inovácie v školstve, ktoré pozitívne ovplyvnili nielen politický a hospodársky, ale aj kultúrny život krajiny. Kowalská bez idealizácie konštatuje, že reformný proces, podľa ktorého primárnou úlohou školy bola výchova dobrého človeka, kresťana i občana, „poskytol predpoklady pre nadobudnutie pomerne komplexne definovaného vzdelania – všeobecného, mravného, občianskeho“ (s. 9).

Čoraz intenzívnejšia potreba radikálnej reorganizácie a systemizácie školského systému v druhej polovici 18. storočia a hlavne potreba unifikovaného a efektívneho systému, ktorý by jednak prihliadal na špecifiká jednotlivých oblastí monarchie a jednak by zabezpečil komplexnosť vzdelávania, viedla až k formulovaniu zásad všeobecnej vzdelanosti. V dôsledku toho napokon došlo k zásadnému obratu aj vo vnímaní elementárneho vzdelávania. Po reformách univerzitného vzdelávania a po systematickej práci predovšetkým (v sedemdesiatych rokoch dočasne zrušenej) jezuitskej rehole v oblasti stredného školstva sa pozornosť obrátila na vzdelávanie tých najširších ľudových vrstiev.

Práve preto sa Eva Kowalská vo svojej knihe zamerala výlučne na problémy elementárneho školstva. Jej ambíciou nebolo pripraviť syntetický prehľad dejín školstva v habsburskej monarchii v období osvietenstva; zámerne si vybrala tie typy škôl, ktorým sa doposiaľ nevenovala náležitá pozornosť. Odkázala tak na ešte nevyužitú a adekvátne nerspracovanú pramennú bázu, ktorá je svedectvom o tzv. Schulwirklichkeit, čiže o každodennom školskom živote a o jeho dôsledkoch v bežnom živote obyvateľa monarchie. Zároveň sa jej podarilo poukázať na ich význam aj pri osvetľovaní ďalších problémov tohto obdobia, literárnych nevynímajúc.

Okrem pripomenutia toho, že školské reformy vychádzali z dôsledného zmapovania rozsahu používania domácich jazykov v Uhorsku, v dôsledku čoho prinášali so sebou aj

cielenú podporu ich pestovania a čoraz intenzívnejšiu kultúrnu emancipáciu jednotlivých jazykových spoločenstiev, je napríklad mimoriadne dôležité Kowalskej konštatovanie, že uhorský školský systém i napriek svojim obmedzeniam poskytoval prekvapivo solídne vzdelanie, pričom osobitnú pozornosť si zasluhuje výučba jazykov. Vysoká úroveň jazykových zručností (aj slovenských) študentov je totiž predpokladom intenzívnych kontaktov s inojazyčnou (predovšetkým západoeurópskou) literatúrou, čo malo nemalý dosah aj na formovanie ich vlastných literárnych kritérií a následne aj na smerovanie vývinu slovenskej literatúry. Rovnako sú v mnohom podnetné jej úvahy o veľkom ohlase filantropizmu v školských programoch, ktorého základné idey rezonovali aj v početných literárnych dielach slovenských autorov. Kowalskej upozornenia na postupné prinavracanie statusu učiteľa v spoločenskom živote sú o to dôležitejšie, že z radov učiteľov pochádzali mnohé literárne činné osobnosti zo slovenského jazykového prostredia. Konštatuje, že práve elementárne školstvo sa stalo najširšou platformou pre uplatnenie príslušníkov slovenskej inteligencie.

Školské reformy tak výrazne prispeli k rozšíreniu vedomia príslušnosti obyvateľov monarchie k panovníkovi, prípadne k cirkvi, o ďalší rozmer – čoraz intenzívnejšie prezentovali svoju príslušnosť aj k istému jazykovému, resp. etnickému spoločenstvu. V dôsledku toho došlo v tomto období aj k zásadnému posunu významu pojmu národ („*natio*“).

Kowalská čitateľovi ponúka veľmi konkrétne mikropohľady do reálneho pedagogického prostredia. Približuje v nich dobový kolorit a okolnosti, ktoré sa pri zavádzaní školských reforiem do praxe museli zohľadňovať, prípadne problémy, ktoré sa museli prekonávať (spomína napríklad vplyv myšlienok jansenizmu, či reformovaného katolicizmu). Rovnako sleduje aj ich sociálne aspekty a dôsledky – napríklad upozorňuje na zvýšený záujem šľachty aktivizovať sa v kultúrnom, literárnom a vedeckom živote.

Reformovanie elementárneho školstva sa malo niesť v duchu rozvíjania všeobecného vedomia spolupatričnosti – malo byť hlavným impulzom integračného procesu celej spoločnosti. Unifikačné tendencie v školskej sfére mali byť reprezentované zjednotením dvoch samostatných školských programov (*Ratio educationis* v Uhorsku a *Allgemeine Schulordnung* v dedičných krajinách) a cielenou centralizáciou riadenia školstva v celej monarchii.

Vo forme rôznorodo koncipovaných portrétov, vďaka čomu sa jej darí sprostredkovať viacrozmerný obraz celej problematiky, predstavuje významné osobnosti, ktoré mali zásadný podiel pri tvorbe i pri samotnej realizácii reformných nariadení (Johann Ignaz Felbiger, Jozef Bencúr, Ladislav Bartholomeides, Franz Paul Rigler).

S osobitným záujmom popisuje nové typy škôl, ktoré boli zhmotnením vznešených zámerov a ušľachtilých cieľov. Popisuje napríklad peripetie realizácie projektu konfesijnálne zmiešaných škôl. Plán Jozefa II. prekonať konfesijnálne bariéry v školstve považuje za osobitný problém, ktorému je treba venovať pozornosť z rôznych uhlov pohľadu. Pripomína, že *Tolerančný patent* síce akceptoval nekatolíkov, no zároveň bol zásadnou prekážkou v procese unifikácie školstva – protestanti na jednej strane prijali myšlienku jednotného obsahu vzdelávania, no na strane druhej odmietali akékoľvek zásahy do ich vierouky, resp. jej ovplyvňovanie. Základnou podmienkou vzniku tzv. zmiešaných škôl, ktoré zohľadňovali konfesijnálne rozdiely bolo teda akceptovanie požiadavky protestantov odstrániť z učebníc problematické pasáže či vynechanie istých okruhov tém zo vzde-

lávacieho programu. Pre protestantov bolo totiž práve školstvo vhodným priestorom na prezentovanie a presadzovanie ich predstáv o nezávislosti a kľúčovou oblasťou pre rozvoj ich kultúrneho života, formovania ich politickej orientácie i prezentáciou samotného náboženstva. Kowalská však zdôrazňuje, že aj z radov protestantov pochádzalo viacero významných osobností, ktoré hľadali cestu k zblíženiu štátneho vzdelávacieho systému a protestantského školstva (Gabriel Prónay), resp. hľadali konštruktívne možnosti riešenia tohto problému aj prostredníctvom reformovania protestantského školstva (Johann Generisch a Ludwig Schedius).

V rámci problému interkonfesionálneho vyučovania spomína aj štátnu podporu židovských škôl, ktorá mala byť rovnako dôkazom naplňania základných ideí postupne sa formujúcej občianskej spoločnosti, v ktorej je občanom každý človek bez ohľadu na jeho sociálne postavenie či konfesiu.

Na inom mieste zase autorka popisuje pokusy o naplnenie idey spájania výchovy a vzdelávania, keď sa podrobne venuje fungovaniu unikátneho konceptu prepojenia vzdelávacej inštitúcie s výchovnou na príklade sirotinca v Pezinku. V súvislosti s ním zvlášť pripomína, že tomuto fenoménu, ktorého bližšie spoznanie je dôležité pre priblíženie základných princípov filantropizmu, sa doposiaľ venovalo len málo pozornosti.

Bohaté skúsenosti z interdisciplinárneho výskumu potvrdila autorka aj v kapitolách, v ktorých zaznamenala počiatky formovania odborného školstva, zavádzania nových predmetov do vyučovania, resp. budovania základov rozvíjania umeleckého cítenia študentov. V portréte Franza Paula Rieglera sa napríklad podrobne venuje otázkam obsahu a rozsahu hudobného vzdelávania. Pri mapovaní procesu zavádzania kreslenia ako samostatného a plnohodnotného predmetu do vzdelávacieho systému (dovtedy bolo len súčasťou výchovy v rámci jednotlivých cechov) poznamenáva, že okrem zdokonaľovania praktických zručností kreslenie prispelo aj k emocionálnej formácii žiakov. Zároveň pri výučbe kreslenia si žiaci mohli pestovať svoj vkus, čo malo zásadný dosah aj na rozvíjanie umeleckého života v uhorskom prostredí.

S rovnakým zmyslom pre detail venuje pozornosť aj dievčenským školám, resp. fenoménu vzdelávania žien. Priblížila základnú premisu, podľa ktorej výchova dievčat a ich vzdelávanie je základom šťastia celej verejnosti a celého štátu. Upozornila na veľký posun vo vnímaní vzdelávania žien. Na príklade Lujzy Amálie von Zay demonštruje, že aj ženy sa stali rovnocennými účastníkmi vyučovacieho procesu a postupne aj ony vykonávali pedagogickú činnosť. Zdôraznila, že častokrát zostáva mimo pozornosti výskumu fakt, že okrem základných predmetov bola dôležitou zložkou vzdelávacieho programu dievčenských škôl podpora umeleckých aktivít (hra na klavíri, spev, maľovanie, tanec). Práve vďaka tomu sa mnohé z nich stali veľkými podporovateľkami umenia, vzdelávacej a osvetovej činnosti vo svojom okolí (a kvôli týmto aktivitám sa neraz stali adresátkami i objektmi oslavy mnohých básní), ba niektoré z nich sa dokonca venovali aj vlastnej literárnej činnosti.

Kowalská tiež oboznamuje so základnými zásadami pri tvorbe nových učebníc, ktoré mali byť výsledkom snahy o zjednotenie učebného obsahu a vytvorenie kompatibilnej sústavy škôl v celej monarchii. (Poznamenáva napríklad, že dokonca aj základné jazykové práce Antona Bernoláka boli koncipované podľa štruktúry učebníc nemčiny Johan-

na Ignaza Felbigera.) Učebnice sa mali stať uzlovým bodom pri formovaní náboženského a občianskeho vedomia, v dôsledku čoho sa ich obsah koncipoval širokospektrálne, teda už neobsahovali výlučne informácie z jedného odboru, ktoré sa mal žiak namemorovať, ale prostredníctvom podporovania samostatnej činnosti žiakov mali nabádať k ich angažovaniu sa v prospech celej spoločnosti a štátu.

Napokon autorka neobchádza ani problémy materiálneho zabezpečenia realizácie školských reforiem, ktoré nebolo vždy celkom dostačujúce. Ako sama konštatuje, stav budov neraz odrážal vzťah verejnosti ku školám.

Kowalská často pripomína, že reformy mali zohľadniť skutočné potreby, ale i predpoklady (teda možnosti a schopnosti) jednotlivých sociálnych, konfesionálnych i etnických skupín. To bolo hlavným cieľom nielen elementárneho, ale aj stredného i vyššieho školstva, čo potvrdzuje aj zavedenie nového typu vyššej školy, tzv. *Kráľovskej akadémie* – na území dnešného Slovenska boli dve: v Trnave (neskôr v Prešporoku) a v Košiciach. V samostatnej kapitole sa venuje ich podielu na formovaní odbornej i kultúrnej orientácie domácej inteligencie i na celkovom zvyšovaní vzdelanostnej úrovne vtedajšieho Uhorska.

V konečnom dôsledku však s rovnakou razanciou poznamenáva, že výchova a vzdelanie sa (popri tom všetko či prostredníctvom toho všetkého) mali stať nástrojmi na dosiahnutie sociálnej disciplíny a vyššieho stupňa pracovnej produktivity obyvateľstva vo vtedajšom svete hospodársky zaostalej habsburskej monarchie. Vzdelanie širokých spoločenských vrstiev bolo v podstate považované nielen za veľmi účinný, ale za vôbec základný prostriedok boja proti tejto zaostalosti.

Knihá Evy Kowalskej je bohatým zdrojom informácií o tom, akými mechanizmami ovplyvňovali školské reformy každodenný život človeka – obyvateľa etnicky i kultúrne rozmanitej a nie celkom kompatibilnej habsburskej monarchie. V rámci toho sa jej darí objasniť aj to, ako mohla táto zásadná premena školského systému podnietiť národné vyzrievanie slovenského etnika.

Jej výskum potvrdzuje, že obdobie prelomu 18. a 19. storočia je pre slovenskú historiografiu zaujímavé. Jeho spoznávanie je priam kľúčovou úlohou (okrem iného) aj literárneho výskumu počiatkov formovania sa modernej slovenskej literatúry. Kowalská tak pripomína, že „ani táto zdanlivo jednosmerne orientovaná doba, kedy sa leitmotívom medzinárodnej i domácej politiky stalo udržanie stability narušanej zvonku i zvnútra, nie je bez vnútornej dynamiky a je širokým poľom pre kladenie nových výskumných otázok“ (s. 13).

Lenka Rišková

Mgr. Lenka Rišková, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Konventná 13
811 03 Bratislava
SR
e-mail: lenka.riskova@gmail.com